

Sizlere, bir konuşma dizisi içinde, İngilterede Türkçe olarak yayınlanmış gazete ve dergilerden söz etmek istiyorum. Böylece, Ali Suavi ile başlayan, Namık Kemal ve Ziya Paşa ile fikir gazeteciliğinin başarılı bir örneğini veren, çeşitli güçlüklerle rağmen Abdül Hamid devrinin istibdadı ile mücadele eden ^{nesillerin} meselelerinin yazılması ele alınacak demektir. Yeni Osmanlıların giriştiği fikir savaşı, daha sonraları çeşitli siyasî görüşleri paylaşan cemiyet ve partilerin izledikleri bir yol olacaktır. Gazetelerin yanı sıra mizahî dergiler ortaya çıkacaktır. Bu ortam içinde, İngilizlerin Türkçe olarak yayınladıkları bir gazete ve dergi de göreceğiz.

Konuşmalarımız 1867 yılında Londra civarındaki Hammersmith'de yayınlanan **Muhbir** gazetesinden başlayarak yaşadığımız günlere kadar uzanan yüz yıllık bir zamanı kapsamaktadır. Bu devre içinde ele alınıp tartışılan konuların, gazetecilerimizin İngilterenin meseleleriyle temas sonunda edindikleri izlenimlerin büyük bir çoğunluğunun ilgisine layık olduğunu sanıyorum.

İngilteredeki Türk gazeteciliği Türkiye dışındaki basın tarihimizin önemli bir parçasını teşkil eder. 1865 yılında İstanbulda kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile de başlangıç döneminde yakından ilgilidir. Saraya ve mutlakiyet rejimine karşı ilk tepki olan ve meşrutiyet fikri etrafında toplanan Yeni Osmanlılar, Abdül Aziz'in bir iradesiyle İstanbuldan uzaklaştırılan Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti üzerine Avrupaya kaçarlar. Londra basınında karşımıza çıkacak olan Ali Suavi ve Agâh Efendi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Reşat Beyler bu dâvete ilk icabet edenler arasındadır. Mustafa Fazıl Paşa'nın Ali Paşa ile anlaşarak İstanbula dönmesinden sonra Yeni Osmanlılar arasında bir takım görüş ayrılıklarının ortaya çıktığını şahit olacağız.

Türk basın tarihinin incelenmesi, özellikle Genç Türkler adını taşıyan aydınlar topluluğunu yayınladığı gazetelerin izlenmesi Batı ile temasa geçen gazeteci aydınlarımızın düşünceleriyle bizi karşı karşıya getirecektir. Anayasa, meşrutiyet idaresi, islahat ve yenilik fikirleri, siyasi ve içtinaî fikir cereyanları, gazetecilik tarihimizle birlikte

Bu durum ise, gazetecilik tarihimizi dar bir meslek gurubunun ilgi alanı olmaktan çıkararak siyasi tarihçinin, sosyologun ve Yeni Türkiyenin fikir kaynaklarını araştıranların ortaklaşa konusu haline koymaktadır.

(Sel gider ,kum kalır) atasözünün belirttiği gibi, fikir savaşlarının ürünlerini tarih sırası içersinde birer birer ele almadan önce Türk Gazeteciliğinin önemli başlangıç yıllarına işaret etmek istiyorum. Bilindiği gibi Türkçe ilk resmi gazete 1831 yılında yayınlanan "Takvim-i Vekayi" dir. Bunu bir yabancı-
nın, İngiliz Mr. William Churchill'in çıkardığı ilk özel Türkçe gazete olan "eride-i Havadis 1840 yılında takip eder. Türklerin yayınladığı ilk özel gazete ise 1860 da yayın hayatına giren "Tercüman-ı Ahval" dir. Osmanlı Ulkesi içinde yayınlanan Türkçe ilk vilayet gazetesinin 1864 yılında Tuna Vilayetinde yayınlanan "Nıma" gazetesi olduğu görülmür. Osmanlı Ulkesi dışında yayınlanan ilk Türkçe gazete ise 1867 de Londrada Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına Ali Suavi tarafından yayınlanmış olan "Muhbir" dir.

Görüldüğü gibi Londra, gazeteciliğimizin başlangıç noktalarından birine merkezlik yapmaktadır. Londranın yanı sıra, Paris ve Cenevrenin de Avrupada Türk Gazeteciliğinin toplandığı üç önemli merkez arasında yer aldığı görülmektedir. Pek tabiidir ki, bu yer alışlar sebepsiz değildir ve basın rejimi ile olduğu kadar siyasi ve fikri münasebetlerle de ilgilidir.

"British Museum"un Kitaplığında çalışan bir araştırmacı, Türk Gazeteciliğinin her safhası gibi, İngilterede yayınlanmış olan Türkçe gazete ve dergileri de, büyük çoğunluğuyla burada bulabilir. Fakat bazı koleksiyonlardaki eksik sayılar ve bazı gazetelerin Kitaplıkta bulunmayışı sadece British Museum'a inhisar edecek bir çalışmanın tam olmasını engellemektedir.

Osmanlı ülkesi dışında yayınlanmış ilk Türkçe gazete olmanın şerefini taşıyan "Muhbir", 1867 yılının 31 Ağustosunda Londrada yayın hayatına girer. Ali Suavi imzasıyla ilgililere ve basın mensuplarına gönderildiği anlaşılan basılı bir mektuptaki şu satırlar ilgi çekicidir : "... Londrada Muhbir namıyla bir gazete tesisine muvaffak olduk. Bu teşebbüs birinci iştir ki İslam tarafından Av-
cümle ile başlar : "Muhbir, doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur, yine çıkar". Bununla Ali Suavi, İstanbulda Filip Efendinin çıkardığı ve kendisinin yönettiği Muhbir Gazetesinin, Belgrat Kalesi ile ilgili bir ~~şey~~ ^{şey}ından dolayı 8 Mart 1867 tarihinde bir ay süre ile kapatılmış olmasına telmihte bulunmaktadır. Muhbirde de yeri geldikçe hikaye ettiği gibi Ali Suavi Efendi bu yazısından ötürü Kastamonuya sürülmüş, bir ay sonra o yerden kaçarak İngiltereye gelmiş ve Londrada Muhbiri yeniden çıkarmaya başlamıştır.

Gazetenin başlığının altında şu satırlar okuyoruz :
"Bu gazete Londrada basılır. Neden bahsedeceği içinden anlaşılıyor. Şimdilik haftada bir çıkar. Bir nüshası yerinde iki pens, Türkistanda bir buçuk kuruştur. Posta ücreti başka". Yeni Osmanlıların dilinde Türkistan Türkiye demektir.

Muhbirin beşinci sayıdan itibaren ayrıca bir Fransızca özet de yayınlandığı görülür. 37. sayıdan itibaren de son sayfada İngilizce özetler yer almaya başlar. Bunun sebebi şöyle açıklanmaktadır :
"Muhbir Gazetesini İngiliz ulemasından dahi nice zevat istiyor ve alıyorlar. Ekserisi Türkçe bilmediklerinden kılasa-ı mündericatanı malumat vermek için bir İngilizce kılasesını her numaranıza dercedeceğiz".

Gazetede ele alınan belli belli meseleler şunlardır :

"Usulü Mağveret ve istihakât şâreleri"

Şark Meselesi

Şirîk Meselesi

Türk Tarihi ve Târihi (Muhbirin "Tarihî Başlangıcı")

Muhbirin yayınına temel olan ... ilke ise şöyle ...

mektedir :

- 1."Sureti idaremiz deęişmedikçe halimiz düzelmez.
- 2.Vükelâ mesul olmadıkça iş yoluna girmez.
- 3.Hükümet nezaret altına alınmadıkça doğru birşey yapılamaz".

Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına Türkiye dışında yayınlanan ilk gazete için neden İngilterenin seçilmiş olduğunun cevabını bir yazıda buluyoruz.Bu yazıda, aynı ilkeleri savub mak için Parise kıyasla Londra-yı,Muhbirin kuruculasının daha elverişli buldukları söyleniyor.Elve-rişlilik sebebi,bir başka yazıda şu yoldak anlatılmaktadır:"Londrada gazete men olubamaz.Farzedelim ki men olsun.Murat,gazete yazmaktır ve milleti umur-u hâzıra ve müstakbeleden agâh etmektir.Londrada yazılmaz-sa başka yerde yazarız".

Suavinin şu ana fikri Yeni Osmanlıların çabasını yetesiye belirtmektedir:"Peki ama hepimiz geminin içindeyiz.Gemi batıyor.Nasıl feryad etmiyelim ?

Bu halde yapılacak şey,geminin bulunduğu halden reisi,"Yani bizim reisisimiz olan Padişahımız"ı,haberdar etmektir.Bize düşen,ona arz-ı hal etmektir".

Görülüyor ki Yeni Osmanlılar,batmakta olan bir gemideki insan-ların telaşı içinde yazmaktadırlar.Ali Süaviye göre derdin baş devası , bir yazısındaki deyişle "...usul-ü Meşveret veya diğer tâbirle Millet Meclisi " dir.Çünkü,"Meşveret Meclisi olmadıkça Devlet yaşamaz.Yaşamaz zira adalet olmaz.Adaletsiz devletin bekası olmaz".

Belki de İngiltere modelinin de derin etkisi altında meşrutî bir idare, bu devredeki yazılarında , Ali Süavinin yegane özlemidir.Şu övgüye bakınız:"Ne güzel hükûmettir ki o ki , varidat ve sarfiyatı bir-kaç kişinin eline kalmayıp umumun yani millet tarafından intihap olunmuş beş altı yüz zevatın nezareti altında bulunam ve israf vuku buldurul-maya".

Ote yandan,padişahın ve Millet Meclisinin yanısıra şeriat de gereklidir . "(Şeriat dünya umuruna karışırsa devlet için tezakki yoktur) sözünü işittik" diyor.Ali Süaviye göre bu söz Hristiyan ülkeler için doğru ise de İslam Şeriatı için doğru değildir.

Kitaplıktaki kolleksiyona göre Muhbir, 31 Ağustos 1868 tarihine kadar 47 sayı yayınlanır. Daha sonra Londradan Parise geçen Ali Süavi orada Ulûm Gazetesini çıkarmaya başlar. 1876 yılında ise Meclis-i Meb'ûsanın açılması üzerine İstanbulla döner.

III

Osmanlı Ülkesi dışında olduğu kadar Londrada yayınlanan ilk Türkçe gazete olduğu için de, Muhbir üzerinde biraz daha durmak gerekiyor. Şahsi üslûbu bir yaha bırakılacak olursa Genç Türklerin düşünce tohumlarını Muhbirde bulmak mümkündür.

Gazetenin her sayısında yer alan "Suavi" mührü gibi herşey, hatta başkalarının yazdığı söylenen mektuplar bile, Ali Suavinin kaleminden çıkmışa benzer. Bir Cemiyet adına ve Mustafa Fâzıl Paşanın mâli desteğiyle yayınlanan Muhbiri şahsi gazetesi gibi yönettiği için olmalı, 7. sayıdan itibaren gazetede "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" mührünün yer alması dikkate çarpar. Gazetede yayınlanan iki haberden 1867 yılında Londrada bir Türk hamamının ve Haymarket`da da bir Türk kahvesinin bulunduğunu anlıyoruz.

XX

Ali Suavinin yazılarından aktaracağımız şu bölümler onun düşünceleri kadar dili hakkında da bize toplu bir fikir verebilir :

"Ey İngiliz dostları ! Türkistandan şikâyet olunacak hâli size beyan edeyim. Şudur ki : sizin Londranızda yalnız bir İngiliz kanunu var. Fransız kanunu yok, Moskov kanunu yok, Türk kanunu yok. Bizim İstanbulumuzda her sınıf için başka başka kanun var. Fransızlar vesaireler Müslüman mahkemesine gitmiyorlar. Çünkü hak kazanacaklarına emniyet etmiyorlar. Bu hâl , tefrika meyyal Osmanlı Hristiyanlarına da ecnebilere den sirâyet etti. Bu tefrikanın sonu nereye müncer olacaktır, pek açık görüyoruz. Hem de onun için ağlıyoruz. Bâbâi Âli cümlelerinin kabul edeceği bir esasa tutmalı. İstanbuldan 36 türlü kanun kalkmalı. Bir devlet için

yalnız bir yol olmalı.

...Ey dostlar ! Müslümanlık bu ittihadla ~~bu~~ mânidir zan-
nolunmasın.

"Şark Meselesi" diye adlandırılan Türkiyenin durumunu tahlil ettiği yazı dizisinin bir yerinde Avrupalılara şöyle seslenir:
"Ey Avrupalılar ! Zannetmeyiniz ki yalnız Hristiyan hukuk arıyor. Biz hepimiz, Osmanlı Mahkemesinden hak istiyoruz. Osmanlı Mahkeme-i Şer'iyesini bu hakkı vermeye müstait görüyoruz".

İstanbulda yayınlanan "Ruzname-i Ceride-i Havadis"e cevap teşkil eden bir yazısında da kendisini şöyle anlatır: "Ben Pariste gazete çıkarmıya kalkışmadım, hele Belçikaya hiç gitmedim.

...Ben, Türkistanın hayrına müteallik şeyler yazacağım. Elbet-
te vatanımı ecnebi olan Mösyö Churchill'den ve lala kucagında büyü-
yenlerden daha âlâ bilirim ve yazarım".

Ali Suavinin bu ben-benci tutumu da Yeni Osmanlılar arasın-
daki ilk ihtilâfta rol oynayacaktır.

Millî Eğitim ve ihtilâl hakkındaki düşünceleri ilgi çekici-
dir: "Bizim Vükelânın efkarınca halkı terbiye etmek ifsad demektir. Halkı yine kendileri için hal-i cehalette bırakmak lâzım imiş ve senet olarak derler ki maarif ilerlerse Fransanın Büyük İhtilâli gibi birşey zuhurundan korkulur....

Evet bu fikir doğrudur. Maarifte terakki eden millet, hukuk-u milliyesine sahip olmak ister. Bunu istihsal için çare kalmadığı halde hukuk-u milliyeyi pâyimâl eden despot vükelâ üzerine ihti-
lâl dahi yapar".

Başka bir yazısında da şunları söyler: "Hükümet başına geleceği artık hissetsin, teb'anın meşveret hakkını vermeye mecbur olduğu gün işte geldiğini anlasın. Eğer anlamak istemezse teb'a, hakkını zorla alacaktır".

1867-1868 yıllarında Londrada bunları yazan Ali Suavinin 1878 yılının Mayısında İstanbulda Çırağan Vak'ası sırasında başına vurulan bir sopa darbesiyle öldürülmüş olması ne kadar üzücü ve düşündürüçüdür. Beşinci Muradı Abdülhamidin yerine tahta geçirme teşebbüsü, Padişahın vehmini biraz daha arttıracaktır.

Siyasi muarızlarının yaptığı hücumlara karşı, "Merde bulunsam kalemim beni besler. Cihanda dört günlük ömür için müdahane ve riya telaşlarını çekemem" diyen Ali Suavi, Yeni Osmanlılar arasında başlı başına bir mizaç, hayatının bütününü içinde anlaşılmamış bir fikir ve aksiyon adamıdır.

Edebiyat tarihçisi Profesör Ahmet Hamdi Tanpınarın da belirttiği gibi : "Çocuğu kimsa aile getiği ve kimsa hepisi devlet memuru olan bu gençlerin içinde Ali Suavi Efendi büsbütün ayrı bir çehredir. O, halktan yetişmişti ; bir esnaf çocuğuydu. Sonra da, halkın diliyle ve çok kere de mantığıyla konuşuyordu".

Bu yerinde teşhis Ali Suavinin niçin Yeni Osmanlılardan bazılarınin, özellikler Namık Kemalın hücumuna uğradığını aydınlatmaktadır. Cenevrede yayınlanan Mizan Gazetesi, ölümünden yıllara sonra ondan şöyle söz edecektir : "Bu softa, yaşamasını bilmediyse ölmesini şâhâne bildi".

XXX

IV

Londrada Muhbir Gazetesinin henüz çıkmakta olduğu bir sırada Hürriyet Gazetesi de yayınlandı. Birinci sayısının üzerinde 29 Haziran 1868 tarihi ve sonunda Reşat imzası vardır. Beşinci sayıda başlıyarak Pariste bulunması lâzım gelen Reşat Beyin yerine Namık Kemal Hürriyet Gazetesinin yönetimini üzerine almış ,64. sayıdan itibaren de gazetenin sonunda Arif imzası görülmüştür. Bu dönemde gazeteyi, Ali Suavi Efendinin de yazı yardımıyla Ziya Paşanın çıkardığı bilinmektedir.

Hürriyet gazetesinin başlığının altında "Yeni Osmanlılar Cemiyeti Tarafından işbu gazete haftada bir kere neşredilir" ibaresi mevcuttur. Bir fikir gazetesinin ağır başlılığı içinde yayınlanan Hürriyet, başta meşrutiyet ve hürriyet fikri olmak üzere Ali ve Fuat Paşaların idaresini tenkit etmekte Bâb-ı İlimin siyasi hataları ve Sarayan idarelerine üzerinde durarak ıktisadi meselelere de ilgil göstermektedir. Bir yandan "Mirkhatman asab-ı tedenni-

İ"üzerinde duran yazarlar,öte yandan "Cemiyetin esas maksadı olan Usul-ü eşveret üzerine" düşüncelerini dile getirmektedirler.Takip ettikleri metot önce illetlerin bulunması,sonra onun def' ve izale edilmesi çarelerinin ranılmasıdır.

"Mülkümüzün ve halkımızın hayrına mütehallik" yayınlar yapan Hürriyet gazetesi,Yeni Osmanlılar ile Bâb-ı Âli arasındaki mücadeleyi, urada yalnız başlangıcını aktarabileceğimiz şu diyalog içinde anlatı-

"Sual :Sizin derdiniz nedir ki bu kadar gürültüye bâis oldunuz ve oluyorsunuz ?

Cevap:Bizim derdimiz,devlet ve vatanımız tehlike içinde olduğundan mümkün ise anı kurtarmaktır".

Hürriyet için de "şeriat:Devletimizin canı"dır.Ana düşünceleri, kendi ifadeleriyle,şöyle özetlenebilir:"... şer'î bir nizamât-ı esasiye hattı ilan olunmalı,tafsilatta icma-ı ümmet hasıl olmak için Usul-ü Meşveret kabul edilmeli.Maarifin terakkisi ve mehakimin ıslahı gibi şeylerin tâffesi buna nispetle terferruattır.

Onlar da bu icrayı derhal takip ederler".

Ciddi makalelerin yanısıra Türkiyenin çeşitli şehirlerindeki muhabirlerinden aldıkları mektuplar,İstanbul ve Avrupa basınında yer alan önemli haberlerle ilgili "Mülâhaza"lar Hürriyette yer almaktadır.İstanbul basınına tenkit eden şu satırlara bakınız : "Bundan birkaç seneler evvel İstanbul Gazeteleri bildiklerini söylemez idiler.Şimdi,söylediklerini bilmez oldular.İşte bugün Pâyitahtta "Terakki"den başka okunacak gazete yok.Önde da bazı kere öyle makaleler yazıyorlar ki okudukça insanın kâh güleceği,kâh ağlıyacağı geliyor".

Hürriyetçiler yakın çevrelerinde olup bitenleri de ilgiyle izlemektedirler.7 Eylül 1868 tarihli Hürriyetteki arabacıların grevine ait haber, buna güzel bir örnek teşkil eder : "Gayet bir tuhaf şey.Londrada arabacılar bir müayyen vergi vermedikçe deniryol mevkuflarına giremezlerdi.Şimdi ittifaq ettiler,birkaç gündenberi kâmilen arabalarını tatil eylediler. Yalnız arabalara kendileri biniyorlar,etrafına (Deniryol mevkuflarına serbesçe girilmedikçe arabalar işleniyecek) mealinde kağıtlar,bayraklar asıp

muzikalarla sokakları alay alay geziyor ve halkı dâvalarının tervecine teşvik ediyorlar. Sebat sayesinde memullerine nâil olcuklar gibi görünür". Bu satırlar Türk Gazeteciliğindeki ilk grev tasviri olmalıdır.

Muhbirden farklı olarak edebiyat meselelerine ilgi ve edebi bir ifade tarzı, Hürriyette dikkate çarpar. Ziya Paşanın ünlü "Şiir ve İnşa" makalesi gazetenin 11. sayısındadır. Londra çevresindeki Hampton Court'da Ziya Paşanın gördüğü ilgi çekici rüya ise gazetenin 68. ve 69. sayılarında geniş bir yer tutar.

Hürriyet gazetesinin Londradaki yayını 28 Şubat 1870 tarihli 68. sayıyla sona erer. Biraz gecikme ile İsviçrede taş basmasıyla yeniden yayınlanan Hürriyetlerin ilkinde bu yer değiştirmeyi gerekli kılan olayın hikayesi anlatılmaktadır. Ali suavinin Hürriyetin 78. sayısında yayınlanan mektubundaki bir cümle Ali Paşayı öldürmeye teşvik şeklinde yorumlanarak Bâb-ı Alinin isteği üzerine İngilterede bir dava açılmıştı. Bu sırada tev-kif edilen Ziya Paşa, kefaletle serbest bırakılınca, mahkûm olmamak için İngiltereyi terketmek zorunda kalmıştır.

Bu tarihten 24 yıl sonra 1894 de Londrada ikinci bir Hürriyet gazetesinin yayınlandığına şahit olacağız. Fakat yayın tarihini göz önünde bulundurursak Londrada üçüncü olarak yayınlanan Türkçe gazete "Girit" olmuştur. Bu gazetenin ilk sayısının 15 Temmuz 1868 tarihinde çıktığı anlaşılmaktadır. Girit meselesine verilen önemin bir belgesi olan Girit gazetesini şahsen görmemiz mümkün olmadı, çünkü British Museumda yoktur. Bu gazete hakkındaki bilgilerimiz Muhbir ve Hürriyette gördüğümüz haberlere dayanmaktadır. Muhbir gazetesi Avru pada Girit adında Türkçe bir gazete çıkarılacağına işitildiğini yazmıştı. Daha sonra Hürriyette şu haberi buluyoruz: "Londrada bu defa Girit nâmiyle ve münhasıran Giridin ahvaline mâ dair Türkçe bir gazete neşrolunmaya başlamış (ve birinci nüshası 25 Rebiyyülevvel tarihiyle çıkmıştır); bu da memleketin hayrına hizmet edeceğinden izhar-ı memnuniyet ederiz".

Kıbrıs olayları sırasında da Londrada Kıbrıs ile ilgili Türkçe gazetelerin yayınlandığına göreceğiz.

Londrada yayınlanan Hürriyet gazetesinin 1870 yılında Cenevreye naklinden sonra,uzun bir süre Londrada Türk gazetesini görmüyoruz.Civanpir Efendinin 1894 yılında yayınlamaya başladığı "Hürriyet" gazetesıyla birlikte bu defa Abdülhamidi hedef tutan yeni bir yayın hareketinin Londrada canlandığına şahit olmaktayız.

Önceleri onbeş günde,sonraları haftada bir yayınlanan bu ikinci Hürriyet gazetesi,Osmanlı ahalisinin menfaatini "hür ve müstakil bir gazete" olarak korumak amacını güdüyordu.

Olup bitenleri "serbestî" efkâr ile yazan" Hürriyet gazetesi, ilk altı sayıdan sonra bir yıl kadar,Mayıs 1894 ve Şubat 1895 arası,çıkamama durumuna girdi.Basımevi bulmakta çektiği güçlük sebebiyle 7. den itibaren 19. sayısına kadar el yazısı ile taş basması olarak hazırlandı.Bir yıl kadar süren tatilin sebebinin,Bâb-ı Âlî tarafından yayılmak istendiği gibi Abdülhamidin arzusu üzerine İngiltere Hükümetinin emriyle olmayıp,zira "...bu gibi bir rivayet İngilterenin serbesti-i nizamati ile ahkam-ı adliyesinden bîhaber bulunan Yıldız baltacılarından başka hiçbir kimse tarafından tasdik olunamaz.",Sefirin,gazetenin basıldığı matbaanın sahibi üzerinde yaptığı baskının sonucu olduğu anlatılıyor.Arada geçen zamanda yeni bir basımevinin kurulmasına çalışılmıştır.

ta, Abdülhamidin cülus günlerinde gazete siyah çerçeve içinde çıkmak-
tadır. Civanpir Efendinin yayınladığı Hürriyetin büyük özelliği
büyük bir havadis gazetesi olmaktır. 15 Eylül 1897 tarihine kadar
süren dört yıllık yayını sırasında başta İngiliz basını olmak üzere
dünya basını büyük bir dikkatle gözen geçirilerek Osmanlı ülkesiyle
ilgili meselelerden okuyucu haberdar edilmektedir. 12. sayının başlığın
da Fransızca olarak "Türkiyede Teşkilat-ı Esasiye Fırkasının organı"
ibaresine rastlıyoruz. 79. sayının tepesinde ise Namık Kemal'in şu
beyti dikkati çekiyor:

Ne mümkün zulm ile bid'ad ile imhayı hürriyet

Çalış idraki kaldır muktedirsen ademiyyetten.

Gazetenin 63. sayısında "Hürriyetin neşrolunduğu matbaa
ya Türkçe için iki nefer-i mürettip talep olunuyor" diye başlayan bir
ilan vardır. Daha sonraki sayıdan "on üçten ziyade talep vukubulduğunu"
öğreniyoruz. Halbuki birinci Hürriyetin 65. sayısında şu (İtizar)
yayınlanmıştı: "Matbaamız mürettiplerinden ikisi terk-i hizmet ettik-
leri ve Londrada Türkçe bilir mürettip bulunmak müşkül olduğu cihetle
bir mürettip tedarik oluncaya kadar gazetenizin hacmini" daraltmak
zorunda kalıyoruz deniliyordu. 1869 yılına kıyasla 1896 yılının Londrada
Türkçe bilir mürettip bulmak bakımından bir hayli değiştiği anlaşılı-
yor.

Hürriyetin 56. sayısında "İngilterede Lisa-ı Osmani" başlığı altında Türkçenin İngiliz Üniversitelerinde öğretimi konusunda ilgi çekici bir habere rastlıyoruz. Geçen yıl Oxford'da "sureti hususiyede Türkçe tâlim eden vatandaşımız Halil Halit Efendinin bu sene sureti resmiyede Cambridge Darülfünunda muallim-i muhterem Mr Edward Brown'a Türkçe Muavini tayin olunduğu" anlatılıyor.

Civanpır Efendinin yaz yayınladığı Hürriyet gazetesinin kolleksiyonda mevcut son sayısı olan 82. sayıda "Avrupada Türkçe Matbuat" adlı önemli bir makale yer almaktadır. "Dört seneden beri tab ve neşretmekte bulunduğumuz (Hürriyet) ten başka Avrupada elyevm Türkçe gazete kalmamıştır. Hürriyetin mevki-i intişara vaz'ından birkaç ay sonra Ali Şefkati Bey Londraya gelip (İstikbâl) ve (Hayâl) ceridelerini çıkardıysa da ancak birkaç ay devam edebildi" diye başlayan makalede Avrupadaki Türk gazeteciliği konusunda faydalı bilgiler buluyoruz.

"Bütün namuslu ve hürriyetperest ahalimizin tercüman-ı eKkarı" olduğunu söyleyen hürriyet gazetesini, şekilde ve muhtevada ulaştığı yüksek seviyeye ile Namık Kemal ve Ziya Paşaların ciddi bir dergi havasındaki Hürriyetinin çağdaş bir gazeteye evrimi saymak yanlış olmaz.

Hürriyet gazetesinin yanısıra ancak kısa bir süre Londrada yayınlanan Ali Şefkati Beyin "Ceridelerinden", bundan sonraki konuşmalarında söz edeceğiz.

İngilteredeki Türk gazeteciliği içinde Ali Şefkati Bey adı, 1895 yılında Londrada yayınlanan İstikbâl gazetesiyse Hayâl dergisine bağılıdır. Hayâl Londradaki Türk gazeteciliğinde karşılaştığımız ilk mizahi dergi dergidir. İlk sayısı 27 Mayıs 1895 tarihinde yayınlanmış ve 15 Eylül 1895 tarihli 6. sayı ile sona ermiştir. Derginin en büyük özelliği Karagözle Hacivatı sahneye çıkararak onları yazıştırması ve konuşurmasıdır. Hayâlin ilk sayısındaki önsözde Timurun Sivası istilası ile ilgili bir fıkra hikaye edildikten sonra, "...insan mahrumiyet-i mutlaka halinde gülmek oynamağa başlar imiş, demek oluyor. Öyle olunca bize de gülmek yaraşır". deniyor. Büyük sıkıntılar içinde, üstelik hasta olarak bu satırları yazan insanın mizah gücünü nereden aldığı, gülmenin kendisine niçin yaraştığını anlıyoruz.

Hayâlin yayını devam ederken İstikbâl gazetesi de, Londradaki yayın hayatına 27. sayı ile 21 Haziran 1895 tarihinde girer. Gazetenin başlığının altında şu cümle okunmaktadır: "Ayda iki defa londrada neşrolunur. Hâvi olduğu mebahis vatanın selamet ve menfaatine mütealliktir". Çok kısa ömürlü olan bu gazetenin Londradaki yayını 23 Eylül 1895 tarihli 31. sayısıyla sona erer.

Ali Şefkati "Mukaddeme" başlıklı ilk yazısında: "Bir hayli senelerden beri neşri teahhük olunan İstikbâl gazetesi, bu kere ~~gösteren~~ lüzum üzerine tekrar mevki-i intişara konuldu. Bu gazetenin

mesleği vaktiyle mütalaaya rağbet eden zevat nezdinde malûm olmak-
la, izah ve tekrardan müstağnidir." diyor. İstikbalin 1880 yılında ~~GENE~~
Cenevrede yayınlandığı hatırlanırsa Lond^ra^aradki ilk sayının neden 27.
sayı olduğu ve Ali Şefkatinin bir hayli yıllardır ^{Şefkatinin} gecikmesinden
ne kastettiği daha iyi anlaşılır.

Ali Şefkatinin hayat hikayesi de bir yanı ile Çırağan
Sarayına bağlıdır. İstanbulda iken su yollarından Çırağan Sarayına
girerek Muratla görüştüğü için tevkif edilmek istenmiş, önce İtalya-
ya kaçarak sonunda Londraya kadar gelmişti.

İstikbal gazetesinde İstanbul mektupları ile gazetelerden
aktarmalar buluyoruz. 28. sayıda başlayan yazı dizisinde Ahmet Rıza'nın
Sultan Abdülhamit Hana takdim ettiği lâyihalardan "ahiren Londrada
tab olunan birinci lâyiha" yayınlanmaktadır.

Vatanın selamet ve menfaati için uzak ülkelerde hayata
gözlerini yuman Ali Şefkati, "yiyecek kuru ekmeğe ve ısınacak ateşe
muhtac olduğu halde" gazetesinin basım ücretini sağlamak zorunda olan
idealist gazetecilerden biriydi. Bazı kaynaklar ilk siyasi nizam gazete-
sinin Ali Şefkati Bey tarafından tesis edildiğini yazarlar. Ali Şef-
kati Beyin ölümünden sonra, onun hatirasını anmak için Jön-Türk
yayınlarının önemli merkezlerinden biri olan Kahirede yayınlanan bir
gazetenin "Takib-i İstikbal" adını aldığı görülür. Bu saygılı tutumda
Ali Şefkatinin Londranın havasına alışamıyarak hastalanması ve tedavi

için gittiği Pariste ölmesi kadar, iyi ahlakı ve "erbab-ı kalenden olması" da etkilidir sanırım.

Zaman itibariyle Kayâl dergisi ile İstikbâl gazetesi arasında Londrada yayınlanan (Hamidiye) adlı başka bir mizah dergisi daha vardır. Bu dergi hakkındaki bilgilerimizi şu kaynağa borçluyuz. Ahmet Civanpir Efendinin yayınladığı Hürriyet gazetesinin 1 Haziran 1896 tarihli 51. sayısında şu ilanı görüyoruz: "Hamidiye, garâib ve letaifi siyasiyeden bâhis mizah gazetesidir. Bu ceride âlâ kâğıt üzerine nefis surette matbu olduğu halde gelecek hafta mevki-i intişara konulacaktır. Her nüshasında gülünçlü resimler bulunacak ve (Hürriyet)imizin karilerine bedava gönderilecektir".

Nedense, Hürriyetin daha sonraki sayılarında Hamidiye hakkında her hangi bir bilgiye yer verilmemiştir; British Museum'da da mevcudu yoktur.

Türkiye dışındaki Türkçe basına bağlı bir meseleye kısaca değinmek lüzumunu duyuyorum. Zamanına göre yeni fikirler ileri süren, sert tenkitler yapan, bazan da Padişahın ve yöneticilerin şahsına ağır hücumlarda bulunan bu muhalif basın Türkiyeye nasıl sokuluyordu? Çoğunun Türkiyede satılıp okunması yasak olan bu gazete ve dergiler yabancı postaların aracılığı ile Türkiyeye kolayca girebilmekteydi. Gizlilik gereğince mektup gibi zarf içinde gönderilebilmek için de, bugünkü uçak baskalarına hatıra getiren, ince kâğıt üzerine özel

VII

19. Yüzyılın sonlarına doğru yeniden canlılık kazandığını gördüğümüz Loçradaki Türk gazeteciliği, 6 Ekim 1899 tarihinde yayınla-
ran (Hilâfet) gazetesiyle iki dilli bir yayın organını da yer vermiş
oldu. Türk ve Arap Vatanperver Cemiyeti adına çıkarılan gazete, Türkçe
ve Arapça olarak yayınlanıyordu. Başlangıçta bir arada yayınlanan gazete-
nin ikiye bölünerek Türkçe ve Arapça kısımlarına ayrılması mümkündür.
Sonraları ayrı sayfalar halinde basıldığı anlaşılan gazetenin yayını
1902 yılının sonuna kadar devam etti. Fakat koleksiyondaki Türkçe "Hilâ-
fet", 5 Kasım 1900 tarihli 33. sayıyla sona eriyor.

Bu gazete, adının da düşündüreceği gibi "Hilâfet-i Osmaniye-
nin devamı ve hıfzı" amacını gütmektedir. Sultan Hamidin şahsına yöneltilen
hücumların Hindistandaki Hilâfet okuyucuları tarafından tekkit
edildiğini görüyoruz. Gazetede okuyucu mektuplarının yanı sıra İstanbul
ve Kandiye muhabirlerinden alınan haberler ve Londra gazetelerinden yapı-
lan aktarmalar göze çarpmaktadır. Gazetenin başlangıçta Pir Civan Efendi
tarafından yönetildiği anlaşılıyor. Gazetenin Girit meselesi hakkındaki
tavrını, o sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Venevrede yayınlan
makta olan Osmanlı gazetesinde şu açıklamanın yapılmasına yol açmıştır:
"Hilâfet gazetesi Cemiyetimize mensup olmadıkça ekinde fikir ve mütalaka-
tın dışından dolayı Cemiyetimize mesul olmaz".

"İttihat ve Terakki Cemiyetinin vasata-i neşriyatı" olan (Osmanlı) gazetesi de -ki 1897 yılında yayın hayatına girmiştir. 10 Haziran 1900 tarihinden itibaren Londrada yayınlanmağa başladı. Birkaç ay sonra da, Cemiyetin verdiği karar üzerine Londradan Folkestone'a nakletti. 16 Nisan 1902 tarihli ve 104 sayılı Osmanlı'nın bu defa da "Hürriyet Perveran Fırkası"nın organı olduğu görülür. Osmanlı gazetesi, 15 Mart 1903 tarihine kadar İngilterede yayınlandıktan sonra Kahireye taşınmıştır. Bu gazeteyi 1897 yılında Tarsusîzade Münif Beyin Mısırda çıkardığı "Osmanlı" gazetesiyle karıştırmamak gerekir.

Osmanlı gazetesinin ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin İngiltereye nakli, Damat Mahmut Celâlettin Paşanın da Londrada ikamet tercihi Yıldız Sarayını bir hayli endişelendirmiştir. Mahmut Celâlettin Paşanın ve daha sonraları da Prens Sabahattinin düşüncelerine geniş ölçüde yer veren Osmanlı Gazetesi, yayın yeri ve fırka değiştirerek uzun yıllar Sarayla mücadelede devam eden gazetelerden biri olmuştur. Bizim bakımımızdan ilgi çekici olan, Osmanlı'nın matbaasının Folkestone'a taşınması ile birlikte Türk gazeteciliği için Londra dışında ikinci bir merkezin meydana gelmiş olmasıdır. Muhtemelen ilk on dokuz sayısının, o zaman Londra dışında bir şehir olan Hammersmith'de basılması dışında bütün yayın faaliyetlerinin Londrada cereyan ettiği görülmektedir.

Folkestone`da yayınlandığını gördüğümüz (Dolap) "Ayda bir neşrolunur Türk Mizah Gazetesidir". İlk sayısı 1900 yılının Teşrinisani ayında çıkmış ve ancak yedi sayı devam edebilmiştir. "Dolabı döndürmeden evvel" adlı önsözde mesleklerinin "Mahlûk-u mâlûm" diye kendisinden söz ettikleri Abdülhamidin kabahatlarını, ihanetlerini ve cinayetlerini ortaya koymak olduğunu söylemektedirler.

Folkestone`da yayınlandığını bildiğimiz ikinci gazete 1901 yılında çıkan (Selâmet) tir. İsmail Kemal Bey tarafından İngilterede yayınlanan bu gazete hakkındaki bilgiyi Osmanlı gazetesinin 15 Haziran 1901 tarihli 86. sayısında buluyoruz. İlgi çekici olan taraf, Osmanlı Matbaasında basılan bu gazeteyle ilgili her husus için gasetenin Brükseldeki adresine başvurulmasının gerektiğidir. Selâmet gazetesini çıkaran İsmail Kemal Bey, ilk konuşmamızda söz konusu ettiğimiz Tuna gazetesinin baş yazarıydı.

Gene Osmanlı ve Hilâfet gazetelerinin yayınlarından öğrendiğimize göre 1900 yılında İngilterede Türkçe ve Kürtçe olarak (Kürdistan) adlı bir gazete de çıkmış bulunmaktadır.

Söz konusu ettiğimiz gazete ve dergilerin yayın yerleri bakımından gösterdiği çeşitlilik, konuşmalarımıza niçin Londrada Türk Gazeteciliği yerine İngilterede Türk Gazeteciliği diye adlandırdığımızı aydınlatmış olsa gerektir. Bundan sonraki konuşmamız ise bu ilk adın bir de "ve Türkçe Basın" sözünü eklemeyi gerekli kılan sebebi orta-

İngilterede yayınlandığını tespit ettiğimiz Türkçe gazete ve dergilerden sadece ikisi Türkler tarafından çıkarılmamıştır. Bunlara da söz konusu edebilmek içindir ki konuşmalarımızı "İngilterede Türk Basınına ve Türkçe Basın" diye adlandırmak istemekteyiz.

"Türkçe Basın" içinde karşılaştığımız gazete, ilk sayısı 10 Mart 1916 tarihinde yayınlanmış olan (EL-HAKİKAT) tir. Büyük boyda ve resimli olan bu on beş günlük gazete İngiltere Hükümeti tarafından Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar yayınlanmıştır. Savaş alanlarından resimlerle, bunları açıklayan yazılar dışında gazetenin ilgi çekici bir yanı yoktur. Açıklamalar Türkçe, Arapça, Farsça ve Hintçe yapılmaktadır. El-Hakikat gazetesinin yayını 1919 yılının Ocak ayına kadar, 75 sayı sürmüştür.

Türkçe basın başlığı altında ele alabileceğimiz dergi, özel teşebbüs tarafından yayınlanmakta olan (Türkiye ve Büyük Britanya) dır. Bu derginin ilk sayısı 1940 yılının Ekim ayında Londrada çıkmıştır. Görebildiğimiz son sayısı ise Nisan-Haziran 1962 tarihini ve Cilt 22, Sayı 118 işaretini taşımaktadır. Yayınına devam ettiği anlaşılan dergi, İngilterede Türkçe olarak yapılan yayınların en uzun ömürlüsü dır. Çok güzel bir şekilde basılan dergi, 100. sayıdaki bir makalede de belirtildiği gibi, "...siraate, ticarete, sanayiye ve bilhassa en son icatlarla tekemmül ettiren makine ve aletler" ile ilgili yazılara ilk planda yer vermektedir.

Londrada bulunan bazı Türklerin tercüme yardımları ve Türkçe bilen İngilizlerin çalışmaları ürünü olan derginin kültürel bir yönü de vardır. Londra Halk Evi ile ilgili faaliyetleri, Türk-İngiliz iktisadi, ticari ve kültürel münasebetlerini bu dergide izlemek mümkündür. Derginin 31. sayısında "1917 yılından 1941 yılına kadar Londra Üniversitesine bağlı Doğu ve Afrika Dilleri Okulunda Türkçe öğretmenliği yapan Ali Rıza Şencan'ın 1945 yılında Londrada ölümü üzerine yazılan bir makale vardır.

Türkiye ve Büyük Britanya'nın başka bir özelliği de İngilterede yeni Türk harfleriyle yayınlanmış ilk dergi olmaktır. 1943-1945 yılları arasında yayınlanan 16.-24. sayılar, derginin adı hariç, nedense İngilizcedir. Pek çok yıllar derginin yazarlığını ve sonra da başyazarlığını Henry Burton yapmıştır. Derginin kurucusunun Mr Talbot olduğu anlaşılmaktadır.

Böylece "İngilterede Türk Gazeteciliği ve Türkçe Basın" içinde yer alan son yayınlara gelmiş bulunuyoruz. Bu devre, Kıbrıs Dâvasıyla ilgili gazeteleri kapsamaktadır.

Kıbrıs dâvasıyla ilgili olarak Londrada yayınlanan ilk Türkçe gazete (Türk Sesi) olmuştur. A. Necati Sağır'ın kurucu olarak görüldüğü, fakat gerçekte sahibi ve yöneticisi bulunduğu bu "Aylık Müstakil Siyasi Gazete", Haziran 1959-Mart 1960 tarihleri arasında 10 sayı çıkmıştır. İlk sayıdaki baş yazıda deniliyor ki : "Londra

gibi dünyanın en büyük bir şehrinde hemen her lisanda gazete çıktığı halde buhar arasında bir Türkçe gazete bulunmayışı hiç şüphesiz büyük bir eksiklikti. Bu derin boşluk bugün artık doldurulmuş ~~miş~~ oluyor".

Baskı ve dizgi bakımından İngilterede yayınlanmış olan Türkçe gazetelerin en iyisi diyebileceğimiz Türk Sesi Kıbrıs olaylarına geniş ölçüde yer vermektedir. Makalaları, fıkraları, haber ve resimleriyle bir gazete-dergi karışımı intibasını veren Türk Sesinde İngilteredeki Kıbrıs Türklerinin karşılaştıkları meseleler ve ihtiyaçları hakkında olduğu kadar, iktisadi gelişmeleri konusunda da ilgi çekici bilgiler buluyoruz.

Tirajının 6-8 bin arasında ~~değiştiği~~ söylenen Türk Sesine Türkçe bilen İngilizler de ilgi göstermekteydiler. British Museum'daki kataloglara henüz geçmemiş olan Türk Sesi gazetesini, şahsen temin ederek inceledik.

Daha sonraki yıllarda (Kıbrıs Türk Sesi) adla yeni bir gazete yayın hayatına girmiştir. İlk sayısı 10 Kasım 1961 tarihinde yayınlanan bu "Haftalık, Bağımsız, Siyasi Gazete", 23 Mart 1962 tarihine kadar Londrada 15 sayı çıkarılmıştır.

Londradaki Kıbrıs Türklerinin "Türkçe haber ve yorum ihtiyacını karşılamak için" yayınlanan Kıbrıs Türk Sesi, "Hür fikir, serbest görüş ve demokratik ideallerle halk safında, halk için savaşmak" amacını güden bir gazete olduğunu yazmaktadır. Gazetenin ~~her~~ sayısının

da dünya ve anayurt haberleri, Kıbrıs haberleri, makaleler ve fıkralar vardır. Bize kalırsa bu gazetenin de en önemli yanı Kıbrıs Türklerinin meseleleri ve Londradaki yaşayışları hakkında bilgi vermesidir. Gazetenein son sayılarında gittikçe daha çok yer alan ticari ilanları, Londradaki Kıbrıs Türklerinin iktisadi alandaki başarılarına bir ölçü olarak yorumlamak her halde yanlış olmaz.

Gerek "Türk Sesi", gerekse "Kıbrıs Türk Sesi" gazeteleri hitap ettikleri okuyucular bakımından da İngilteredeki Türk Gazeteciliğinde özel bir yer almaktadırlar. Söz konusu ettiğimiz bütün öteki gazete ve dergiler, İngilterede hazırlanmış olmalarına rağmen, Türkiye-deki ve Türk ülkelerindeki okuyuculara haber vermek amacını güdüyorlardı. Halbuki Kıbrıs dâvasıyla ilgili olarak yayın hayatına giren bu gazetelerin büyük okuyucu çoğunluğu İngilterede bulunan Türklerdi.

Konuşmamı bitirirken, İngilteredeki Türk gazeteciliğinin Avrupa basınında bizimle ilgili olarak yer alan haber, yorum ve düşünceleri izlemek bakımından da değerli bir kaynak olduğuna işaret etmek isterim.

1837-1962 yılları arasında İngilterede Türkçe olarak yayınlanmış olan gazete ve dergilerin sayısı (16) dır. Türk-İngiliz münasebetleri içinde son yüz yılı dolduran bu yayın faaliyetinin de, küçümsenmeyecek bir yeri olduğu muhakkaktır. Türkiyedeki ilk özel Türkçe gazetenin 1840 yılında İstanbulda, Mr William Churchill'in yayınla-

diği "Ceride-i Havadis" olduğu, daha sonra William Churchill'in ölünün da Türkiyede gazete çıkardığı hatırlanacak olursa, Türk Gazeteciliğinin İngiltereyle olduğu kadar, İstanbuldaki İngiliz gazeteciler ile de tarihi bir münasebet içinde bulunduğu kendiliğinden anlaşılır. Konuşmalarımızın, bu münasebetlerin bir bölümüne ve Türk Basın Tarihinin dar bir alanına biraz aydınlık getirdiğini sanırım.

SON